

Úton egy posztmodern, magyar tervezési paradigma felé, avagy társadalmi átalakulás a tervezői narratívában

A rendszerváltáskor elindult politikai decentralizáció, az információs technológiák fejlődése és az ezeknek köszönhető strukturális átalakulási folyamatok, a hazai tervezési kultúra közegét alapjaiban rajzolták át. Az így kialakult disszonancia a tervezés közege és módszertana között jól megfigyelhető válságot eredményezett a hazai tervezés gyakorlatában. A szerző a tervezés diszfunkcionális működésének jelenséghalmozát a tervezés fogalmának a hibás értelmezésében diagnosztizálja. A posztmodern tervezési paradigmák közül választva bizonyítja ennek a fogalomnak az érzékenységet a tervezési kultúra változásaira és javasolja egy új társadalmi konszenzus létrehozását a tervezés fogalmáról és rendszeréről. A változás jellege alapján ezt a konszenzusépítést egy tanulási folyamatban azonosítja.

Kulcsszavak: *tervezés elmélet, közpolitika, magyar posztmodern, építészet, tervezés kultúra, átalakulás, tanulási folyamat*

Szerzői információ:

Csaba Ders

Építész, 2003-ban szerezte diplomáját a PTE PMMF műszaki karán, ugyanott készíti doktori disszertációját. A 2006/2007-es tanévben Fulbright-ösztöndíjas vendégkutató volt a Columbia Egyetem várostervezési karán, jelenleg a University College London építészeti karán városfejlesztést és -tervezést tanul. Kíváncsi, szeret tanulni és tanítani. Kutatásaiban, írásaiban a világot az építészet szemszögéből, de a lehető legtágabb perspektívában igyekszik szemlélni. Két egyszerű kérdést ismételtet magának: 1. Mit tudunk ma a világról? 2. És mi köze van ennek az építészethez?

Így hivatkozzon erre a cikkre:

Csaba Ders. „Úton egy posztmodern, magyar tervezési paradigma felé, avagy társadalmi átalakulás a tervezői narratívában.”

Információs Társadalom IX, 1. szám (2009): 74–80.

<https://dx.doi.org/10.22503/inftars.IX.2009.1.8>

A folyóiratban közölt művek

a Creative Commons Nevezd meg! – Ne add el! – Így add tovább! 4.0

Nemzetközi Licenc feltételeinek megfelelően használhatók.

Ders Csaba

Úton egy posztmodern, magyar tervezési paradigma felé, avagy társadalmi átalakulás a tervezői narratívában

Utóirat egy manifesztumhoz

Az építészeti nyelv szimbólumrendszere sokszínű tartalmi bővülésen ment keresztül a modern korszaka óta.¹ Az „építészeti szavak” szimbólumainak változása azonban felveti magának a szimbólumrendszer, a „nyelvtan” változásának a kérdését is. Ebben a cikkben ezt a kérdést „mozgásban” fogom tárgyalni, megidézve azt a fejlődési folyamatot, amin gondolkodásmódom az elmúlt egy év során, a Manifesztum megjelenése óta keresztülment. Ugyanezt a témát ma már a tervezés jóval általánosabb fogalmi összefüggéseiben vizsgálom, azzal a kiegészítő céllal, hogy egy kicsit közelebb kerüljünk a rendszerváltás óta eltelt időszak változásainak megértéséhez.

Abban bízom, hogy az interdiszciplináris érdeklődésű olvasóközönség számára érdekesek és tanulságosak lehetnek ennek az igen sűrű korszaknak az építészeti, tervezéseméleti narratívái. Nem titkoltan abban is bízom, hogy ez az írás talán hozzájárulhat a hídépítéshez a témával foglalkozó más tudományok művelői és az építészek között.

2007 késő nyarán egy barátommal, a delfti műszaki egyetem tanárával együtt nemzetközi *workshop*² szerveztünk építészhallgatóknak, az akkor még előkészítési fázisban levő Zsolnay kulturális negyedről. A szakmai esemény nem önmagában állt, megelőzte egy igen színvonalas szimpózium, amely a negyed fejlesztésének két egymással összefüggő kulcsfogalmát igyekezett tisztázni;³ konkrétan azt vizsgálta (én a konferencián sajnos nem vettem részt), hogy mit jelent a „kulturális alapú” kifejezés, és mit jelent a „városfejlesztés”.

A probléma mélységét akkor értjük meg, ha még azt is hozzáfűzöm, hogy a hazai városfejlesztési koncepciók eddig kizárólag központi források újraelosztására épültek, és a kultúra a közfelfogásban – és szomorú módon a kultúra menedzsereinek az értelmezésében is – csak közpénzekből finanszírozható, vagyis ellentmondás mutatkozik a kultúra mint városfejlesztési erőforrás felfogásában.

A szakmai kihívások azonban sajnos nem merülnek ki ennyiben, hiszen ma Magyarországon nincs nemzetközileg elfogadott értelemben vett városfejlesztési képzés, nincs olyan szakembergárda, amely hitelt érdemlő módon képes lenne kezelni ezeket a dilemmákat. Ilyen szerepekben általában öt szakma képviselőit lehet látni:

¹ Ders Csaba: Néhány gondolat a szimbolikus rendszerek szerepéről az építészetben és általában a környezetalakítás kultúrájában. *Információs Társadalom*, 2008/4. szám.

² <http://flickr.com/photos/csabaders/>

³ <http://www.epiteszforum.hu/node/3575>

1. Jogászokat, akik arra építik szakmai legitimitásukat, hogy sok esetben végső soron közigazgatási kérdésekről van szó. (Ez azonban nyilvánvalóan elégtelen háttér egy sikeres városfejlesztési folyamat megtervezéséhez és lebonyolításához.)

2. Közgazdászokat, akiknek használható a tudásuk a gazdasági folyamatok sikeres irányításához, de nyilvánvalóan hasonlóan korlátozottan értelmezik a városfejlesztés fogalmát.

3. Építészeket, akik jellemzően a fizikai infrastruktúra fejlesztésével azonosítják a városfejlesztést. (Ez – az előbbiekhöz hasonlóan – szintén erősen leegyszerűsített felfogása a problémáknak.)

4. Földrajztudósokat, akiknek az ismeretei talán a legkomplexebbek és legátgóbbak ugyan, csak hogy a városfejlesztés sokkal inkább „mikro-”, mintsem „makro-ökonómiai” kérdés.

5. És végül, de nem utolsósorban, nagy ritkán településtervezőkre bukkanunk, akiknek a profiljuk talán a legmegfelelőbb volna, de sajnos a mai decentralizált politikai és (ezt mint politikai strukturális jelzőt használom a modernre jellemző centralizált struktúra ellentétéként... egyébként az átpolitizált is teljesen igaz, de az sajnos nem tervezéseméleti kategória) piaci alapú gazdasági városfejlesztési közegehez nekik sincsenek versenyképes szakmai ismereteik.

Egy tudománytörténész valószínűleg most elégedetten mosolyog, hiszen ez a szakmai-kompetencia-zavar tipikus jele egy új tudományág születésének vagy egy régi átalakulásának. Egy változó világban ugyanis teljesen természetes, hogy az új kihívások új ismeretek megszerzését igénylik egy szakterület művelőitől, és ez a tudás szerencsés esetben más szakmák területén már rendelkezésre is áll. Ez a helyzet szükségszerűen vezet a maihoz hasonló kompetenciaharcokhoz.

Egy egyetemi oktató szempontjából azonban mindez nagyszerűen kibontott problémahalmazt jelent, amely egyben tökéletes korrajz is a hazai városfejlesztés kihívásairól, továbbá nagyszerű alkalom arra, hogy a diákok alaposabban megismerhessék az építészeti tevékenység közegét, felismerhessék szakmai kompetenciájuk hiányosságait, röviden újrafogalmazhassák szakmai szerepüket egy drámai ütemben változó világban.

A bevezetőben említett *workshop* végül is olyan jól sikerült, hogy a két egyetemhez csatlakozott a Szent István Egyetem építészkarja is, és a végén egy összegző tárlatban foglaltuk össze a probléma kibontásakor a diákok és tanáraik közös tapasztalatait. Úgy gondoltam, hogy ezek a kérdések az építésztársadalom egészét érintik. Ezért már a kezdetektől fogva igyekeztem a munkánkat láthatóvá tenni a szakmai érdeklődők számára. A tervbírálókat nyilvános szakmai viták keretében folytattam,⁴ munkánk az Építőművészek Szövetségének támogatásával két hétig látható volt a Zsolnay-pályázatban érdekeltek számára, és végül afféle összegzésként a legnépszerűbb elektronikus építészeti lapban publikáltam a Manifesztumot.

Annak ellenére, hogy ennek a „szellemi provokációnak” nem sok visszhangja volt, az azóta eltelt közel egy év folyamán több fontos dolog is történt. Először is megindult egy új építészetpolitika kidolgozása,⁵ amelyben a Magyar Urbanisztikai Társaság delegáltjaként augusztusig jómagam is részt vehettem. Másrészt a hazai területfejlesztés

⁴ A fotó-összefoglalót lásd itt: <http://flickr.com/photos/csabaders/>

⁵ <http://www.architectforum.hu/files/vitairat2.pdf>

eszköztára az Integrált Városfejlesztési Stratégia bevezetésével minőségi lépést tett a változás irányában.⁶ Mindkét esemény komoly előrehaladást jelent, de az átalakulási folyamat még korántsem került nyugvópontra.

Feladatok a tervezésemélet képzeletbeli hallgatói számára⁷

Planning is the organization of hopes.

(A tervezés a vágyak összehangolásának művészete, vagy „a terv a remények szervezete”.)

Christopher Alexander⁸ (ford. Ders Csaba)

Határozzuk meg, hogy Christopher Alexander mikor fogalmazhatta meg a tervezés fenti definícióját!

Kétségtelenül a modern érett korszaka után járhatunk, hiszen a terv a valóságot már nem szigorúan tudományos nézőpontból szemléli, hanem valamiféle racionális-irracionális dichotómiával, olyan perspektívából, ahonnan a terv politikailag és társadalmilag alapjában véve neutrálisnak tűnik. Ebben a definícióban azonban ennek éppen az ellenkezőjéről van szó, hiszen a cél bizonyos produktív kompromisszum keresése a nagyon is szubjektív és sokszínű társadalmi és politikai érdekek között. A tervezés folyamata és szereposztása is posztmodern paradigmára utal, hiszen a tervező már nem a tervezéstudomány apostola, aki kinyilatkoztat, hanem sokkal inkább tervezőtárs, aki a felhasználókra mint partnerekre tekint, és igyekszik bevonni őket egy közös utópia megfogalmazásába és megvalósításába. Bizonyosan nem haladtuk meg azonban a politikai gazdaságtan Castells és társai által újraértelmezett tervezési felfogását, hiszen az érdekegyeztetést Alexander nem a városteremtő erők rendszerébe beavatkozva igyekszik megvalósítani, hanem ezeket az erőket adottságként kezelve törekszik a Habermas sugallta „mindig lehetséges” kompromisszumra.

Ez a „kis” feladat szerintem a tervezés természetének talán a legfontosabb vonását teszi érzékelhetővé, nevezetesen azt, hogy a tervezés fogalma és rendszere sem állandó. Első közelítésben úgy tűnik, ez a fogalom csak egy adott társadalmi, politikai, gazdasági és kulturális kontextusban nyerhet értelmet. Ha jobban szemügyre vesszük, a rögtönzött válasz fel is fed egy sor markáns különbséget Alexander koncepciója és a referenciaként használt modern paradigma közege között.

A modernitás értékrendje a századforduló tudományos és művészeti eredményei által sugallt „megismerhető világ” racionalitására, míg Alexanderé a 60-as években ön-

⁶ http://www.nfu.hu/integralt_varosfejlesztési_strategiak_keszitesc_tajekoztatás_a_mentori_segitsegn_yujtas_igénybevetelerol

⁷ Indokolt „képzeletbeli” hallgatókról beszélni, hiszen Magyarországon – fura módon – nincs ilyen képzés. A tervezés tágabb összefüggéseiről itt elmondottakat nagyrészt a University College London interdiszciplináris építészeti karán (The Bartlett) városfejlesztés-tervezés szakon folytatott tanulmányaim alapján fogalmaztam meg.

⁸ Christopher Alexander fiatal korában nagy tehetséget mutatott a természettudományokhoz, matematikai és fizikai tanulmányai után azonban végül is építészetet tanult, diplomáját és később doktori fokozatát a Harvardon szerezte. 1963-tól a Berkeley építészeti tanszékének a professzora, ugyanazon a karon, ahol Manuel Castells is tanít. Nem véletlenül rezonál egymásra Castells városfejlesztési víziója és Alexander építészeti koncepciója.

tudatra ébredő társadalmi csoportok társadalmi igazságosság-víziójára épül. Az előbbi egy politikailag centralizált struktúrára építve kinyilatkoztat, míg az utóbbi egy alapvetően decentralizált közegben viszonylag nagyfokú autonómiával rendelkező szereplők között igyekeznek egy közös cél érdekében mediálni. Az egyik a központi források racionális újraelosztására törekszik, a másik viszont a piaci szereplők forrásait igyekeznek mobilizálni egy érdekegyeztetési folyamat segítségével. Míg az első esetben a terv főként a fizikai infrastruktúrára koncentrál, addig a másodikban a terv szerepe társadalmi konszenzus építése a fizikai infrastruktúra fejlesztéséről. Az összehasonlítás hosszasan folytatható volna: a lényeg az, hogy a két paradigmában a tervezés két különböző társadalmi vízió szerint, különböző szerepekben tűnik fel, és más értékek alapján, más eszközökkel igyekeznek alapvetően más jellegű céljait elérni. Így tehát az tűnik az egyetlen járható útnak a tervezés általános fogalmának megalkotásához, ha a tervezést társadalmi funkcióként értelmezzük, amely a közösségi források felhasználásával foglalkozik, és amelynek a jellemzői az adott társadalmi közeggel együtt változnak.

A tervezés fogalmának társadalmi összefüggései

Nemrég fejeztem be egy tanulmányt a modernitás kialakulásától napjainkig terjedő korszak jelentősebb tervezési paradigmáiról,⁹ és mivel a szakirodalomban nem találtam általánosítható definíciót, egy kérdéssort használtam vezérfonalként. Úgy gondoltam, ezek a kérdések egyrészt lefedik azt a problémahalmazt, amelyre egy valamirevaló tervezési paradigmának válaszolnia kell, másrészt ezekből a válaszokból kirajzolható a tervezés adott kontextusban értelmezett társadalmi funkciója:

1. Hogyan értelmezzük a valóságot?
2. Mi a szerepe a tervnek a valóság formálásában?
3. Mi a tervezés értelmezési tartománya?
4. Kik a szereplői, és ezek milyen szervezeti rendszerben vesznek részt a folyamatban?
5. Mi a célnak megfelelő tervezési módszer?

Úgy vélem, ezekből a kérdésekből két fontos tanulság bontakozhat ki:

A) Egy tervezési paradigma következetességéhez fontos a tervező közreműködése és szakértelme, a tervezés rendszerének meghatározó elemei azonban alapvetően társadalmi döntéseken nyugszanak, vagyis ezek tisztázása szigorúan közügy!

Ha ugyanis végignézzük a tervezési paradigmák szerkezetét boncoló kérdéseket, akkor azt láthatjuk, hogy itt nem elsősorban absztrakt tudományos tevékenységgel, hanem a tervezési folyamat értelmezési tartományát alkotó közösség értékválasztásainak sorozatával állunk szemben. A tervezés folyamatában értelmezett „valóság” komplex ingerhalmaza önmagában is végtelen számú tömörítési eljárással értelmezhető és értékelhető, amelyek közül a legitim módszer kiválasztása társadalmi közmegegyezés tárgya és alapvetően kulturális kérdés. (Egyébként végső soron az így kialakuló értékrend a kulcsa annak is, hogy a tervezés eredményét és sikerességét mérhetővé tegyük.)

⁹ A téma alapl műve Susan F. Fainstein – Scott Campbell: *Readings in Planning Theory*. 2003.

Ugyanakkor a tervezési folyamat szereplőinek kiválasztása, a szerepek megfogalmazása és a közösségre érvényes viselkedési normák meghatározása is közmegegyezés kérdése, és alapjában véve az előbbiekhöz hasonlóan a közösségi kultúrából fakad.

B) A mi szempontunkból azonban talán még fontosabb – és tulajdonképpen az előző pontból következik –, hogy a tervezési folyamat sikeressége hallatlanul érzékeny a társadalom legtágabban értelmezett kultúrájának minden változására.

Ha ugyanis nincs közmegegyezés a tervezés társadalmi szerepéről, akkor a tervezés legitimitási válságba jut, ha pedig a társadalom kulturális válságban van, vagyis értékrendje drasztikus átalakuláson megy keresztül, vagy nincs megfelelő eszköz, amellyel az adott kulturális közeg elvárásai a tervezés számára kikristályosíthatók lennének, akkor a tervezés értékválságba kerül. A tervezés folyamata – bár különböző módokon – mindkét esetben ellehetetlenedik, mert a közmegegyezés hiánya a tervezési folyamat irányítóképességének megszűnését jelenti, a kulturális zavarok pedig a terv céljának megfogalmazását és eredményességének értelmezését egyaránt lehetetlenné teszi. Ahhoz tehát, hogy a tervezés sikeresen töltse be társadalmi küldetését, minden jelentős társadalmi változás alkalmával újra kell építenünk a konszenzust a tervezés szerepéről és értékrendjéről, vagyis újra kell definiálnunk a tervezés fogalmát és egész rendszerét. Egyébként a társadalmi átalakulási folyamatok sikeressége vagy sikertelensége nagyszerűen vizsgálható éppen a tervezési folyamatok minőségének a tükrében, s ugyanakkor – érdekes módon – ugyanezek a tervezési folyamatok egyúttal eszközei, katalizátorai is lehetnek egy ilyen szerkezetváltásnak.

A tervezés helyzete a rendszerváltás utáni Magyarországon

Az olvasót feltehetően nem lepem meg, amikor azt állítom, hogy a rendszerváltás-kor megindult politikai decentralizáció, valamint az „információs társadalom” kialakulásával jellemezhető társadalmi paradigmaváltás¹⁰ minőségi változást hozott magával a tervezés közegében is. Nem váratlan az sem, ha egy ilyen változás ahhoz vezet, hogy szükségszerűen át kell értékelnünk a tervezés fogalmát és végrehajtásának folyamatát egyaránt. Magyarországon a tervezés rendszere döntően ennek a két tényezőnek tulajdoníthatóan került egyszerre legitimitási és értékválságba, melynek jelei jól kirajzolódnak mind a tervezés gyakorlatában,¹¹ mind a nagy városfejlesztési tervek sorsában.¹² Fontos tudnunk azonban, hogy mindez nem a tervezés általános válságát jelenti, hanem a tervezésnek csak az a – közgondolkodásban is megcsontosodott – „tervhivatali”

¹⁰ Azért ezt a két tényezőt említem, mert úgy gondolom, hogy ezek következményeinek kibontásával magyarázható a hazai jelenségek java része.

¹¹ Az építészeti jogi környezetének anomáliáiról és az építészeti társadalmi helyzetéről aktuális és nagy port kavart vita bontakozott ki Ertsey Attila kiváló cikke nyomán, amely itt olvasható: <http://epiteszforum.hu/node/10943>

¹² Lásd például Gauder Péter éleslátással megfogalmazott kritikáját a Budapest 2010 Kulturális Főváros pályázatáról: <http://epiteszforum.hu/node/272>, <http://epiteszforum.hu/node/270>. Egy másik „állatorvosi lóként” ennek a párját, a Pécsi Kulturális Főváros programot említhetjük, amelyről rengeteg érdekes írás jelent meg, én azonban itt a pályázat szellemi vezetőjével, Takáts Józseffel készült interjút emelném ki: <http://epiteszforum.hu/node/2439>

értelmezése bizonyul sikertelennek, amely mind a mai napig alapjaiban határozza meg a hazai tervezési kultúrát, és amelynek a kudarcaival napról napra szembesülhetünk.

A fent említett modern és az Alexander által megfogalmazott posztmodern tervezési paradigmák között feszülő ellentét ugyan nem teljes mértékig magyarázza meg a hazai válságjelenségeket, de mindenképpen hasznos tanulságokkal szolgál az átalakulási folyamat kihívásainak megértéséhez. Minél többet olvasok a témáról, és minél többet töprengek ennek a szerkezetváltásnak a dilemmáin, annál inkább kezdem úgy látni, hogy a jelenségek bizonyos tanulási folyamat körül csoportosulnak.

Tanulási folyamatról van szó, hiszen egy új tervezési kultúra meghonosítása, a szereplők új szerepeinek az elsajátítása önmagában is tanulást igényel. Ha a magyarországi szakirányú képzés rendszerét összehasonlítjuk például az angolszász egyetemek gyakorlatával,¹³ jól látszik, hogy a tervezőnek milyen új készségeket kell elsajátítania ahhoz, hogy a folyamatosan átalakuló tervezési közegben eredményesen irányíthassa a tervezés folyamatát. Fontos megjegyezni itt, hogy politikailag decentralizált tervezési közegben nem elég, ha a tervező „jól játssza a szerepét”, hiszen a tervezési folyamatban számos szereplőnek van döntéshozatali jogköre. Ezért a tanulási folyamatban a tervezők mellett, velük egyidejűleg részt kell vennie a tervezés többi szereplőjének is. Ilyen közegben a tervezési kultúra kialakulása csak bizonyos mértékig vezethető vissza a közpolitikai centrum döntéseire, sokkal inkább a centrum és a decentrumok közötti dialógus során megvalósuló közös tanulási folyamat útján jön létre. Egy ennyire gyors ütemben változó társadalomban, amilyen a miénk, nem lehet olyan fix pontokat találni, amelyekre hosszabb távon sikeres társadalmi konszenzust lehetne építeni a tervezés szerepéről, vagyis a tervezési folyamat sikerességét az állandóan változó tervezési közegben csakis kölcsönös tanulás biztosíthatja.

A jelenlegi hitelválság kapcsán fel kell tennünk azt a kérdést is, hogy létezik-e egyáltalán ma olyan minta vagy külföldi példa, melyet a hazai tervezési kultúránk formálásában követhetünk: sajátos helyzetünkéből adódóan úgy tűnik, hogy a szóban forgó tanulási folyamat csak korlátozottan lehet „eltanulás”. Fontos megjegyeznünk továbbá, hogy a tervezési kultúra fejlődésében ugyan számos általánosnak tűnő jelenség – például a globalizáció, a politikai decentralizálódás vagy a hálózati társadalom kialakulása – tapasztalható Magyarországon is, de egyre növekvő számú összehasonlító tanulmány^{14, 15} és a tervezésemélet fejlődésének iránya¹⁶ is azt sugallja, hogy ezek csak igen korlátozott mértékben képesek magyarázni a lokális tervezési kultúra változásait.

¹³ Vö. például www.bartlett.ucl.ac.uk

¹⁴ Susan Fainstein: Can we make the city we want? In R. Beauregard – S. Body-Gendrot – L. Beauregard (eds.): *The Urban Moment: Cosmopolitan Essays on the late 20th Century City*. 1999, Sage Publications. E tanulmányában a szerző többek között a globalizáció jelenségét vizsgálja három erősen eltérő tervezési kultúrájú „globális város”, New York, London és Amsterdam összehasonlításával.

¹⁵ Bishwapriya Sanyal (ed.): *Comparative Planning Cultures*. 2005, Routledge. A szerkesztő a világ tíz különböző tervezési kultúráját mutatja be egy-egy tervezési szakember tolmácsolásában, azzal a szándékkal, hogy igazolja vagy cáfolja az eltérő tervezési kultúrákban alkalmazott tervezési paradigmák közötti hipotetikus összefüggéseket vagy különbségeket.

¹⁶ Gloria Anzaldúa: *La Frontera/Borderlands*. 1999, Aunt Lute Books. A szerző a posztmodern radikális tervezési paradigma egyik karizmatikus figurája. Számára a tervezés alapvetően kulturális tevékenység, amely a valóság különböző narratíváiból fakad. Ebből a nézőpontból a tervezés jelenségei csak olyan mértékben általánosíthatók, amilyen mértékben az érintett kultúrák átfedik egymást.

A fentiekből az következik, hogy ma Magyarországon nem klasszikus értelemben vett új tervezési politikát kell kidolgozni vagy meghonosítani, hanem egy tanulási folyamatot kell szorgalmazni, és elősegíteni a tervezés szereplőinek teljes spektrumában, aminek eredményeként új és várhatóan hosszabb időn keresztül további megújulásra képes tervezéspolitiká alakulhat ki. Ez a közös tanulás pedig bizonyosan eredménytelen lesz, ha csak az építészet ügye marad, és nem sikerül mozgósítani a releváns ismereteket nyújtó valamennyi tudományág képviselőit is.